

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

läsningen formulerat en mängd anmärkningar och finner mina iakttagelser bekräftade av Adolf Beck, vilken i sin anmälan i *Hölderlin-Jahrbuch* 1980–1981 inledningsvis skänker den intresserade en hel »Blütenlese einzelner Verstöße und Irrtümer» (dessa innan han griper sig an att dekonstruera hela Bertaux' bevisföring i stort). Att denne nestor inom Hölderlinforskningen själv framhåvt en annan bild av Hölderlins sjukdom i kommentarerna till de dokument som återges i *Grosse Stuttgarter Ausgabe* och att han synbarligen reagerat mycket starkt mot Bertaux' som han menar publikfriande och sensationsinriktade utspel, förringar inte värdet av denna kritik.

Bertaux angriper med rätta psykiatern Wilhelm Langes *Hölderlin. Eine Pathographie* från 1906, men likaså alla andra försök att beskriva Hölderlins sinnessjukdom. Mikael Enckells studie från 1975 har han dock inte känt, än mindre kunnat läsa. Den finlandssvenske psykiatern och essäisten Åstadkommer efter min mening den balans i framställningen som man efterlyser i sammanhanget: de biografiska omständigheterna i Hölderlins liv och den schizofrena psykosens genesis ses hela tiden i förhållande till Hölderlins enastående litterära förmåga.

Bertaux kan också Hölderlins texter utan och innan; just citaten innebär många glädjefyllda möten. Men hans skrift har nog sitt största värde i den dokumentsamling med kommentarer, som dess första del består av – dvs. om man hela tiden är medveten om hur källor och litteratur kan manipuleras medelst urval. Bertaux utnyttjar dokument, som även tidigare varit kända av forskningen. Det är alltså ingen ny grundforskning han presenterar, utan tolkningar utifrån ett begränsat antal texter, vetenskapliga som litterära. Läsningen är spännande och engagerande ungefär på det sätt som Peter Härtlings roman är det: man möter här ytterst livfulla, samtida vittnesbörd, Hölderlins och hans samtidas röster.

Andra delen består, som nämnts, av ett försök till psykologisk (ej patologisk) tolkning av fallet Hölderlin, medan den avslutande delen berör de yttre omständigheterna, »ödets slag», samt de båda i sin art så fatala kvinnorna Johanna Gok, Hölderlins moder, och Susette Gontard, hans – ack så gärna Bertaux såg det – älskarinna. Efter den tematiska triptyken »Wahnsinn – Schuld, Strafe, Sühne – Sterbliche Gedanken» lämnar vi Hölderlin, denne tigande botgörare, i ett hemligt samtal med sin Diotima. En »Sonderling», en »Kauz» – men absolut inte sinnessjuk! Pierre Bertaux' sista storverk är inte en vetenskaplig studie – det är en dokumentärroman.

Eva-Britta Ståhl

Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg. Under redaktion av Johan Wrede och Tore Wretö. Fjortonde delen. – *Kommentar till Fänrik Ståls sägner* utgiven av Johan Wrede, Helena Solstrand och Ulla Terling Hasán. (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, XIV.) Sthlm 1987.

Den textkritiska ederingen av Runebergs *Samlade skrifter* går sakta men säkert mot sin fullbordan. Redaktörerna Tore Wretö och Johan Wrede kan hysa gott hopp, ty nu är även kommentaren till *Fänrik Ståls sägner* avklarad. Detta viktiga projekt avslutades egentligen redan 1984, men

först 1987 blev den svenska delupplagan publicerad. Arbetet har utförts av en forskargrupp vid Helsingfors universitet. Den inledande översikten samt de litteraturhistoriska analyserna av de enskilda dikterna är skrivna av gruppens ledare Johan Wrede, medan Ulla Terling Hasán svarat för variantapparaten (med undantag för »Sveaborg») och merparten av manuskriptbeskrivningarna. Helena Solstrand har gjort verskommentaren vers för vers till varje enskild dikt.

Kommentaren inleds med en översikt över FSS. Materialläge och tidigare forskning presenteras, verkets tillkomsthistoria redovisas, dess åskådning och konstnärliga gestaltning klargörs och därtill får läsaren en samlad bild av de skiftande reaktionerna på verket, från dess första publicering (del 1 år 1848 och del 2 år 1860) fram till tidigt 1980-tal. Efter denna inledande presentation av verket som helhet följer kommentarerna till var och en av de ingående 35 Sägner. Såväl inledningen som behandlingen av de enskilda dikterna följer i stort samma disposition: manuskriptbeskrivning, variantförteckning, datering, bakgrund, åskådning, poetik, reception, textkommentar vers för vers. Likformigheten gör att läsaren bekvämt kan orientera sig i den väldiga textmassan på över 500 tättryckta sidor.

Fänrik Ståls sägner är ett av de mest omskrivna svenska diktverken. Kommentatorerna har tagit del av över 600 nummer. God vägledning har de åtnjutit i den stora otryckta Runebergsbibliografi som Ulla Silvenius upprättat.

FSS gäller för att vara det mest inflytelserika verk som skrivits på svenska språket. Det är därför inte oväntat att Wrede lägger stor vikt vid att dra upp linjerna i verkets reception. Från första stund möttes diktcykeln av hänförelse. I Runebergs gestaltning blev 1898–09 års krig myt och vision. FSS blev den oöverträffade nationella symbolen och det oöverträffade konstverket. Bredvid sådana krigare som Sven Dufva och Munter tedde sig Axel och Astolf som bleksiktiga skrivbordsprodukter. För den generation som nötte skolbänken på 1860-talet blev FSS »poesin själv». Uttrycket är Henrik Schücks, och uppfattningen tycks ha varit allmän.

På finskspråkigt håll har meningarna om Sägner gått starkt i sär. Reservationerna mot Sägneras »svenskhet», eller mot deras idealiserande tendens, övergick efter inbördeskriget i fördömanden: den finska arbetarklassen uppfattade verket som en konservatismens symbol och dess författare som en motståndare. Den negativa reaktionen befästes genom Väinö Linnas uppgörelse med idealismen i FSS. Paradoxalt nog har Linnas egna naturalistiska krigsskildringar i viss mån fungerat som en bekräftelse på att det hjältemod och den ansvarsmoral som Sägnera ger uttryck för inte nödvändigtvis saknade verklighetsunderlag. I en kommentar till sin uppgörelse med FSS har Linna erkänt att reaktionen inte längre är motiverad. Under det senaste decenniet tycks det nya intresset för 1800-talets nationalromantik ha lett till att Sägnera uppmärksammats på nytt.

FSS är ett skolexempel på hur receptionen av ett diktverk samspelar med samhällshistorien. Kommentarens förtjänst ligger i att den sammanfattar och strukturerar reaktioner som dokumenterats i Hirns *Runebergs-kulten* (1935) och i Brydofls faktarika undersökning *Sverige och Runeberg 1849–1863* (1966). Med tanke på den kanonisering av Sägnera som tidigt skedde i den svenska

skolan, hade mottagandet inom denna breda sektor varit intressant att få belyst: vad man läste, hur man studerade dikterna, osv. Självklart ligger stora sociologiska undersökningar utanför ramen för FSS-kommentaren. Dock bör det sägas att vi fortfarande har en relativt osäker kunskap om hur FSS togs emot i breda lager. Påpekanden av typen att »Fänrikens marknadsminne» blev »synnerligen väl mottagen i det finska Finland» eller att bildframställningar och dramatiseringar »är mycket talrika» vittnar om behovet av en grundligare sociologisk analys av vad som döljer sig bakom kritikers och andra opinionsbildares uttalanden.

Säkrare resultat når Wrede i sin utredning om dikternas kronologi. Här kan han referera till en undersökning som han publicerat tidigare (1981). I flera fall ger han goda skäl för att rucka på dateringarna som Strömborg, Söderhjelm, Lamm m. fl. forskare gjort. I ett par fall korregerar han sin egen tidigare ståndpunkt. Genom noggranna manuskriptstudier kan Wrede bland annat visa att titeldikten »Fänrik Stål» – i motsats till vad Lamm hävdade – är en av de tidigaste dikterna. »Kulneff» och »von Konow och hans korporal» flyttas fram till den tidigaste gruppen, som Runeberg började skriva första halvåret 1846. Under arbetets gång har kommentatorsgruppen haft turen att ett tidigare okänt manuskript till Sveaborg inlämnats anonymt till Uppsala universitetsbibliotek. Denna renskrift av Runebergs egen hand, som inte förelåg då textdelen trycktes, publiceras nu i kommentardelen som den bästa förlagan till dikten.

Wrede blottlägger skickligt de olika trådar som löper fram mot Sägendiktningen: informatorsårens möte med inlandet och muntliga traditioner om krigshändelserna 1808–09, deltagandet i den nationella väckelsen inom den bildade klassen, läsningen av Montgomerys och andras berättelser om det senaste kriget, förläggaren Öhmans uppslag till Runeberg, att denne skulle skriva dikter till porträtt av kända profiler från kriget 1808–09. Wrede är i sådana sammanhang en försiktig general som håller många möjligheter öppna. Han tar tillbaka idén om porträttfiktionens roll – som tidigare avvisats av Lamm – och poängterar samtidigt att ramen, fänriken som berättar sägner för den oerfarne studenten, är en viktig faktor i fiktionen.

En tredje huvudlinje i FSS-kommentaren är analysen av Sägernas komposition, stil, berättarteknik och versform. Den term som används är, något överraskande, »poetik». Förvånande därför att Wrede är så angelägen att betona dikternas »brokighet». I det inledande poetikavsnittet görs visserligen ett försök att finna en formel som fångar genrekaraktären: »en sammansmältning av impulser från romantikens politiska ballad och berättartekniska element efter Walter Scotts förebild», men det är ju ett rätt allmänt hållet signalement. Det verkar som om Wrede i det övergripande avsnittet om Sägernas poetik inte fullt ut drog konsekvenserna av de iakttagelser som gjorts i de enskilda analyserna. Man finner här synpunkter som kanske skulle gå att förena i en generell karakteristik av Sägernas »poetik». En sådan kunde ta sin utgångspunkt i en analys av Sägernas dramaturgi och i en bestämning av de retoriska grepp som Runeberg använder för att åstadkomma de berömda vändningarna, då det löjliga blir sublimalt, det låga högt.

I kommentatorns uppdrag ligger underförstått ett krav

på objektivitet och relativ fullständighet. Wrede är på en gång generös i sin redovisning av tidigare forskning men samtidigt kritiskt prövande. Goda exempel erbjuder hans diskussion kring »Döbeln vid Jutas», »Veteranen» och »Vårt land». Finska forskares insatser dokumenteras i en utsträckning som man inte är bortskämd med inom svensk Runebergforskning. Det mest frapperande i Wredes hållning till tidigare kritik och forskning är att Fredrik Cygnæus, Runebergs studentkamrat, estetikprofessorn, poeten och kritikern, skjuts fram som den stora auktoriteten. Förvisso finns några goda skäl för en uppvärdering av Cygnæus' insatser. Han hade efterlyst en diktning om 1808–09 års krig i en anda som Runeberg förverkligade. Han var en varm beundrare av Runeberg, han försvarade FSS som ett lejon mot Almqvists angrepp. Cygnæus är med andra ord samtida och initierad i en ovanlig utsträckning. Hans *Om Fänrik Ståls sägner. Beträktelser* (1861) är märkvärdigt modern genom sin koncentration på diktverket som konst. Här är ett exempel på Close Reading långt innan företeelsen var påtänkt. Hans analyser kan av Wrede användas som giltiga beskrivningar av dikternas struktur. I nyttjandet av Cygnæus reduceras dock det tidsbundna och bombastiska drag som också finns. Vad som inte heller kommer fram är att Cygnæus ibland kommer med starkt kritiska synpunkter. Wrede citerar en berömd passage om »Fänrikens marknadsminne» men går helt förbi det skarpa klander som riktas mot Runeberg, för dennes »lapsus calami», som ligger i »och vid Kalix skänkas bort», en närmast obegriplig anklagelse mot »qvarleforna af vår hjeltehär, då de påstås på öppna fältet hafva låtit skänka bort sig».

Mina invändningar mot FSS-kommentaren bottnar i att anspråken kan och måste ställas högt i ett arbete av denna karaktär. Glädjande nog har förväntningarna i allt väsentligt infriats. Vi har fått en pålitlig och outhärlig kunskapsbank och en given bas för kommande forskning. Tack vare det finländska forskarlagets minutiösa beskrivningar av Runebergs koncept har mycken ovisshet kunnat skingras. FSS-kommentaren bör ha god chans att stå sig som ett stimulerande standardverk inom Runebergforskningen, som ett vackert exempel på klassikervård och som ett bevis på att »fänrikarna» är vid ständigt god vigör.

Kjell-Arne Brändström

Stig Jägerskiöld: *Oskuld och arsenik. C. J. L. Almqvist i den europeiska krisen 1848–1851*. Bonniers. Sthlm 1987.

1970 utgav Stig Jägerskiöld *Från Jaktlottet till landsflykten. Nytt ljus över Carl Jonas Love Almqvists värld och diktning*, som består av två studier: »Jaktlottets verklighet» och »Kriminalgätan». Den förra behandlar Almqvists informatorsår i Stockholm och på det finska Fagervik hos familjen Hisinger och den betydelse dessa år i denna miljö fått för hans diktning. Den senare studien prövar på nytt omständigheterna kring den Almqvistiska katastrofen 1851. Den är ett energiskt försök att frikänna Almqvist från de anklagelser för reversstöld, reversförfalskning och giftmordsförsök, som alltsedan 1851 förelegat och som med A. Hemming-Sjöbergs grundliga arbete *Rättegången mot C. J. L. Almqvist* (1929) tätt sig berättigade. Jäger-